

ЛЕКСИЧНІ АНОРМАТИВНІ ЕЛЕМЕНТИ У ТВОРАХ «СОЛОДКА ДАРУСЯ» ТА «МАЙЖЕ НІКОЛИ НЕ НАВПАКИ» М. МАТІОС

С.В. Щетиніна

(викладач, Ізмаїльський державний гуманітарний університет)

В предложенной статье осуществлена попытка исследовать особенности функционирования анормативных лексических элементов в произведениях «Солодка Даруся» и «Майже ніколи не навпаки» Марии Матиос. Сделан акцент на том, что анормативная лексика определяет стилевую доминанту языковой палитры писательницы.

The article is an attempt to explore the features of the functioning of the anormative lexical elements in the works "Sweet Darusya" and "Almost never vice versa" Mary Matios. It is emphasized that the anormative vocabulary defines the stylistic dominant of the writer's linguistic palette.

Взаємодія літературної мови й анормативної лексики, що найбільш активно представлена в художній літературі, належить до одного з важливих теоретичних і практичних питань функціонування літературної мови. Вживання діалектизмів як «позанормативних елементів літературної мови» (1, 146) у художньому творі завжди зумовлюється реаліями локального простору або відтворенням усного мовлення персонажів з метою індивідуалізації їх мови, створення місцевого колориту. Стиль художнього мовлення активізує в собі анормативні мовні елементи, які використовують зі стилістичною метою ті мовні явища, що згодом можуть стати літературною нормою. «Саме через практику введення діалектної лексики в художні тексти номінативні одиниці потрапляють до реєстру загальномовних словників, визначаючи тенденції розвитку як загальнолітературної, так і стильової норми» (2, 222).

У науковій літературі (3; 4) зазначено, що використання анормативних засобів сучасної художньої прози заслуговує уважного вивчення. Особливо цікаві з цього погляду твори на теми села і провінційного міста. Проблема використання анормативних засобів з художньою метою постає у них гостріше, ніж у творах іншої тематики, а принципи їх застосування складні та багатогранні.

Спробуємо довести правомірність цієї ідеї на прикладі мовотворчості відомої сучасної української письменниці М. Матиос, зокрема на матеріалі її художніх текстів «Солодка Даруся» (5) і «Майже ніколи не навпаки» (6), в яких вона вдало поєднує специфічний західноукраїнський колорит, міфологічні образи та сюжети із теперішнім буттям нашого народу, сучасними реаліями та закономірностями розвитку (7).

Помічено, що проза М. Матиос останнім часом є об'єктом уваги дослідників-літературознавців (7; 8; 9; 10; 11) і меншою мірою мовознавців (2; 12), хоча мовно-естетичні функції діалектизмів розглядалися С. Єрмоленко на тлі художньої прози ХХ – поч. ХХІ ст.

Тож актуальність статті полягає в розгляді особливостей функціонування анормативної лексики у згаданих вище прозових творах М. Матиос, оскільки через мовну практику майстрів художнього слова лексика діалектного походження утверджується з часом як елемент лексичної норми літературної мови.

У романі «Солодка Даруся» і сімейній сазі «Майже ніколи не навпаки» письменниця розповідає про трагічну долю гуцульських родин за різних окупаційних режимів. Ці твори можна назвати українською історією ХХ століття. Пристрасті звичайних людей, глибокий психологізм, мовне багатство – «ці неодмінні атрибути стилю Марії Матиос спонукають до глибокого думання, неприхованого захоплення й викликають потребу занурюватися в багатолікий і колоритний світ письменницької уяви й реальних знань» (6, 172).

М. Матіос уміло вводить у тексти лексичні елементи покутсько-буковинського говору на тлі літературної мови. Змальовуючи змістовні мовні портрети, картини господарювання селян, сцени їхнього життя, авторка переносить читача в конкретний мовно-культурний простір, маркований регіональним діалектним висловлюванням:

*Молодий, відвернувшись до молодої спиною, довший час голосно, так голосно, що його чуло все живе від веселоців весілля, торгувався з Маковієм Томнюком за дві **пращини** полонини на Магурі. Нібито для цього не буде іншого місця й часу.*

Гаврило на якусь мить навіть зачув у собі злість...

*Але, з іншого боку, втихомирює сам себе Гаврило, може, воно й краще, що зять відтягує цю наймилішу для батька хвилину? Може, це ліпше, бо хай чують усі весільні гості, який **шпаровитий газда** прийшов у Гаврилову хату (6, 89). Або:*

*– Що вам скажу, Паютко... Наговорили ви тут три міхи і двоє **бесаг** чуда. Лиш не знати, де брехня, а де правда. Я вже забула, з чого ви починали...Але на відьму вона не виглядна. Не виглядна – і **фертик**. Абих так здорова була, але даю вам голову на відтин, а в неї таке, як би сметаною поверх воску змащене. Малокрівниця вона якась, а не відьма... (5, 122).*

Найчастотнішу групу аномативної лексики від виявлених нами діалектизмів становлять іменники, серед яких виокремлено кілька лексико-семантичних груп:

1) назви осіб за різними ознаками, зокрема *газда* – діалектний номен з семантикою *господар* (14, 4, 12; 13, 204), *фірман* – візник (13, 1324), *шварцівник* – контрабандист (13, 214), *вуйна* – «тітка, сестра матері, дружина матиного брата» (14, 785; 9, 166), *хлоп* – хлопець (13, 1346), *любаска* – коханка (14, 4, 561; 13, 498), *любас* – коханець (14, 498), *байстер* – байстрюк (13, 34), *батяр* – гультай, пройдисвіт (15, 22). Авторка уміло використовує їх у мовній тканині тексту для зображення колориту говіркового мовлення буковинців: «*Кажуть, що той **газда**, хто організував її будівництво, колись тут був не тільки великим дідичем – на всі дванадцять пальців майстром, але трохи й химерним чоловіком: любив усе робити так, як не в тутешніх людей і не скрізь» (6, 104); *Як уже він домовлявся у кожному селі та все з іншим **фірманом** – Бог його знає (5, 61); Не раз діти падали сторч головою, задивившись на шумливу воду, і худоба йшла на той світ із дамби, і не одного контрабандиста, або, як кажуть по-тутешньому – **шварцівника**, з того боку пристрелили отам, унизу, прикордонники – *grānicerī*, і потопельника не одного там виловили (5, 105). А **вуйна** Параска, хрещена мати, чеше її волосся, та ріже словами, ніби ножами, нагостреними самим м'ясарем Стринадою... (6, 97); «Через що старі люди казали: тому винне довге воздержаніє плоті, мовляв, не треба було чекати весілля, а піти до тої, що сама просить і дає, - і не мав би чесний **хлоп** і його фамілія горя і по сьогодні (5, 85); Бо що є дві дівці в хаті, й ані одного **хлопа**? (6, 28); Кириловий тато вписав своїй **любасці** дитинку в сімдесят п'ять років, а тут... (6, 12); Гуцулка сяде собі в залиту траву на горбі чи десь під смерекою – і світ її не колише: перебирає пальцем дрімбу, і ані Букінтемського палацу їй не треба, ні мужа, ні **любаса**, ані горілки (5, 37); Вродиться від іншої жінки **байстер** – ці троє стануть чужими (6, 10); Ніж ото дітей отут пужати криком, краще би пішли ці **батяри** та добре діло зробили (5, 53);**

2) побутові етнографізми, зокрема, назви страв, їжі, предметів побуту, обстановки тощо. Використання авторкою цих номенів, репрезентоване у нижчеподаних контекстах, дозволяє читачеві глибше усвідомити естетичний потенціал регіоналізмів, аксіологічний зміст яких зрозумілий лише на тлі літературного стандарту.

Номен *бринза* вживається на позначення сиру з овечого молока (14, 1, 236; 13, 63), *кулеша* – страва з кукурудзяного борошна (14, 4, 390; 13, 471), *малай* – вид хліба з кукурудзи, гороху або проса (14, 4, 605; 13, 506), *бандулі* – біла квасоля завбільшки мізинного пальця, заправлена смаженою на олії цибулею, *чір* – собача їжа, каша (етнографізми *бандулі* та *чір* не фіксуються словниками, тому М. Матіос дає їх пояснення в контексті чи примітках), *ліжник* – кустарний килим (14, 4, 509; 13, 489), *джерга* – грубе домоткане рядно, ковдра з вовни, тканина в кольорову смужку, якими застеляють ліжко (15, 58), *сардак* – рід верхнього теплового короткого сукняного одягу (14, 9, 58; 13, 1104),

постоли – те саме, що личаки (14, 7, 377; 13,899), тобто плетене з лика або іншого матеріалу селянське взуття, яке носили з онучами, прив'язуючи до ноги мотузками, *маглівниця* – рубель (14, 4, 590; 13, 502). Порівняймо: *А в гарчик – квашену капусту з опеньками; тоді вже пекла пісний малай* – круглий кукурудзяний хлібець, *варила бандулі* – білу квасолу завбільшки з півмізинного пальця й *заправляла її смаженою на олії цибулею. А на суботу за їжу гризоти не мала ніколи: величкий кус пожовклої торішньої солонини, дві-три головки літнього часнику, два кулаки бринзи, бараболяна кулеша, десяток-два бараболі сирої* (6, 35); *А Павлиха дала тоді трохи бринзи, жменьку сиру і відро барабуль* (5, 21); *Тебе твоя годує таким самим чіром, як пса, а Даруся мені грибочки у борщик кидає* (5, 58); *З подушок і ліжників та двох телиць з п'ятьма кітними вівцями, що привела з собою Андрієва Настуня, складеши на газдівство таке, як у людських дітей?* (6, 43) *А там Доця з котримося із дітей винесла в сад на руках Дмитрика, загорнутого у вовняний килим чи джергу, поклала в тінь під горіхами – та й потекла собі до безконечних хатніх робіт* (6, 117); *І притулився Михайло з Матронкою одне до одного так близько, що навіть через грубі їхні сардаки було чути прискорене биття серця...* (5, 108); *«Росте в череві каліка. Свят-свят-свят!»*, - *перехрестилася мовчки Василина, додивившись, як невістка важко зашнуровувала зранку постоли* (6, 12); *Але Іван струсив трохи, розгладив маглівницею складки та й почав збирати Дарусю, як тато доньку до шлюбу* (5, 59);

3) назви, пов'язані зі специфікою гірської місцевості, з назвами ділянок землі: *кичера* – гора, вкрита лісом, крім вершини (14, 4, 156; 13, 427), *фальча* – міра поверхні землі (приблизно 114 сотих) (11, 195), *грунт* – поле, земельний наділ (15, 54), *п्राжсина*: *По два боки мілкого навесні і повноводного влітку, але незалежно від пори року, завжди гомінкого і спішного Черемоша, між горбів і кичер, немов у глибокій жіночій пазусі, гніздилися двоє гірських сіл з однаковою назвою – Черемошине* (5, 101); *Нашу хату, п'ять фальчів поля на Лугах і три фальчі пасовиська в Ямі я заповів Павлові* (6, 27); *Стільки, скільки в Гаврилового зятя є ґрунтів та худоби, більше хіба лише побрехеньок на бабинських язиках* (6, 82); *Василині самій ґрунтів треба. Та й найкращі ґрунти вже Павлові* (6, 43);

4) назви житлових і господарських приміщень та їх частин: *колиба* – житло чабанів та лісорубів (14, 4, 220; 13, 440), *хороми* – сіни (13, 1351), *шопа* – покрівля, накриття на опорах для захисту чого-небудь від сонця, дощу і т. ін. (13, 1403): *Чистив увечері коло ватри в колибі рушницю, а його корчі зловили* (6, 50); *Кілька разів торгоє дерев'яний ключ, щоб пересвідчитись, чи добре замкнула, далі, так само глухо попричинявши двері з хоромів, іде у велику – вікнами в сад – кімнату* (6, 94). *А дальні гості повлягалися у весільній шопі на лавицях та столах – і раді, що господарі не всі наїдки в пивницю позабিরали* (6, 88);

5) назви інших сфер людської діяльності, зокрема на позначення зброї, музичних інструментів, лісоспавної, метеорологічної галузі, вівчарства, такі регіоналізми є нечастотними: *канона* – «гармата», *твер* – рушниця, гвинтівка (13, 204), *женячка* – одруження, женіння (14, 2, 519), *трембіта* – гуцульський народний духовий музичний інструмент у вигляді довгої дерев'яної труби без вентелів і клапанів (13, 1264), *дримба* – щипковий музичний інструмент (15, 63), *просинець* – грудень (6, 57), *копінь* – вересень (6, 57): *Канонами на фронті не вбили, а за два кроки від хати – зарізали в саме серце* (6, 110); *Пропадає задурно чиясь праця, а оцей, що з твером, - показав очима на міліціонера, - цього не видить* (5, 53); *Може, тому, що сирота, як палець, а може, таку натуру йому Господь Бог дав, але до женячки Михайло був дуже тречним і порядним парубком: дівок не заводив, молодицям спідниці догори не підфітькував, у вдовиних перинах не валявся* (5, 84); *Сказати, що навіть тут, у горах, було багато охочих грати на дримбах – не скажеш, бо час якийсь настав гейби не для веселості: все рідше можна чути троїсту музику, а густіше – таки трембіту* (5, 37); *Хіба нормальна людина буде отако сидіти посеред білого дня і слухати, як дурний у дримбу грає?* (5, 34); *Коли це було? – Павлові – через день після другої Богородиці. Двадцять третього копня. Оксентієві... – Йоган щось рахував, загинаючи про себе пальці, - Оксентієві – за день до Введення. Третього просинця* (6, 57).

Серед назв, пов'язаних з вівчарством, виявлено діалектну лексему *дріб* у значенні вівці, агнята (15, 63), наприклад, у контексті *Господарки було не стільки, щоб дуже, але вже трохи було: корова, свиня, кури, троє товару дробу* (5, 96).

Органічною складовою аналізованих творів є діалектизми-дієслова, зокрема *файкувати* – курити (13, 1314), *прізвішувати* – давати комусь прізвисько (13, 932), *банувати* – сумувати, журитися (14, 1, 102; 13, 36), *вадитися* – сваритися (13, 72), *трафитися* – траплятися, бувати (13, 1264), *мольфарити* – ворожити, чаклувати (5, 90), *шляхтувати* – проклинати (6, 136): *Файкує Гаврило лічені рази на рік: як починається й закінчується різдвятий та великодній піст* (6, 83); *В селі знали: від народження кривоного Василина, якій, не криючись, призвішувалися Кривою Качкою, володіє чимось більшим, ніж простим ворожбитством* (6, 34); *Увесь день Доцька банувала за тим недодивленим сном, що рибка приснилася їй і наступної ночі* (6, 32); *Не було кому ані банувати за нею, ані шукати* (6, 50); *Іншим разом курка розгребла грядку в сусідському городі – а на другому краю села таздині вже вадяться про цю дурничку* (5, 100); *Аби не трафілося якої пригоди з ним* (6, 53); *Аби язик по селу не пускала, як воротило, та не мольфарила – а решта... най буде* (5, 90); *А позавчора шляхтувала на чім світ стоїть сусідчині кури, що розгребли Мариньчині грядки на ніч* (6, 136).

Отже, аномативна лексика, використана М. Матіос у романах «Солодка Даруся» і «Майже ніколи не навпаки», свідчить про те, що така територіально маркована лексика, вплітаючись у канву художнього твору, відбиває мовно-культурний простір буковинців, виразно передає характер, колорит місцевої говірки. Абсолютно справедливим видається твердження, що художній текст, який містить діалектні елементи і літературну мову у вигляді співіснування цих елементів в одній площині, активізує ту чи іншу діалектну основу сучасного літературного мовлення та збагачує лексикон сучасної української літературної мови (16).

Перспективним вбачається подальше дослідження ступеня дотримання усталеної норми і виявлення відхилень від неї у творчості М. Матіос.

1. Гриценко П.Ю. Діалектизм // Українська мова: Енциклопедія. – К., 2007.
2. Єрмоленко С.Я. Мовно-естетичні знаки української культури. – К., 2009.
3. Жанри і стилі в історії української літературної мови. – К., 1989.
4. Струганець Л. Динаміка лексичних норм української літературної мови ХХ століття. – Тернопіль, 2002.
5. Матіос М. Солодка Даруся. – Львів, 2007.
6. Матіос М. Майже ніколи не навпаки. – Львів, 2007.
7. Хижняк К.В. Конфлікт суспільного та індивідуального у повістях Марії Матіос «Москалиця» та «Мама Маріца – дружина Христофора Колумба» // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. - № 846. Сер. Філологія. Вип. 56.
8. Голобородько Я. Буковинська орнаментика Марії Матіос // Вісник Національної академії наук України. – К., 2008. - № 3.
9. Корчагіна С. Знову сльози: рецензія на «Москалицю» Марії Матіос [Електронний ресурс] // www.bbc.co.uk/ukrainian/entertainment/story/2008/11/081130_review_matios_korchagina_sp.shtml.
10. Харчук Р. Сучасна українська проза: Постмодерний період. – К., 2008.
11. Червак Б. Символіка часу в творах Марії Матіос // Слово і час. – 2000. - № 4.
12. Тимченко І.В., Беляєва Т.В. Репрезентація жанрових особливостей тексту крізь призму фразеологізму // http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/znpkhnpu/Lingv/2008_26/19.html.
13. Великий тлумачний словник сучасної української мови. – К., 2004.
14. Словник української мови: В 11 т. – К., 1970-1980.
15. Гуцульські говірки. Короткий словник. – Львів, 1997.
16. Калнынь Л.Э. Включение диалектизмов в художественный текст как разновидность контакта между диалектной и литературной формами русского языка // Вопросы языкознания. – 1998. - № 6.